

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”

Катедра Психология

Педагогически факултет

Лазар Стефанов Ахмаджов

„РИСКОВО ПОВЕДЕНИЕ В ЮНОШЕСКА ВЪЗРАСТ”

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен “Доктор”, по област на висше образование: 3. Социални, стопански и правни науки, Професионално направление: 3.2. Психология. Докторска програма „Педагогическа и възрастова психология“.

Научен ръководител:

доц. д-р Ирена Левкова

Пловдив 2023г.

Дисертационният труд се състои от 241 страници, от които 180 страници основен текст. В рамките на изложението са включени 33 таблици и 6 фигури. Броят на цитираните източници е 343, от които 24 на български език.

Материалите по защитата са на разположение в Катедра „Психология“ на ПУ „Паисий Хилендарски“.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на открито заседание, което ще се проведе на 29.05.2023 г. От 13:00 часа в заседателна зала на Нова сграда на ПУ „Паисий Хилендарски“

УВОД

Уместност на темата за изследване: Значително голям е ръстът на семействата, които са изправени пред раздяла или развод на родителите. Това води до някои промени в психо-емоционалното състояние на децата, свидетели или участници в този процес. Така се поражда нуждата да се реализира и анализира изследване, свързано с тези семейни трудности и предизвикателства, съпътстващи с развитието на децата, като заместник на липсващия вече родител. Практиката на семейните консултации показва, че бащите, майките и техните деца се грижат за отношенията помежду си, дори когато са разделени. Не всеки родител успява съзнателно да изгради продуктивни отношения с юношата, по редица социално-психологически причини. Взаимоотношенията родител-дете са проучени подробно предимно при малки деца и тези в тийнейджърска възраст, семейната криза на „изкореняване“ не е описана достатъчно и на практика няма емпирични изследвания за връзките родител-дете, което да е на прага на пълнолетието, каквито са и юношите. Без ясно разбиране на моделите на процеса на раздяла, е трудно да се предвидят възможни предизвикателства във връзката, а също и преодоляване на възникнали вече семейни конфликти. Преструктурирането на отношенията между родители и деца е сложен процес и за двете страни. Промяната във възрастовата рамка, увеличаването на продължителността на живота води до факта, че зависимостта на децата от родителите им се удължава, а в някои случаи никога не спира. Както свидетелстват трудовете на редица чуждестранни и местни изследователи, инфантилизмът се превръща в характерна черта на социално-психологическия портрет на по-младото поколение. Но дори и при пълни семейства /от двама родители/, често се наблюдават отношения на коопериране на единия родител с детето или децата. Този

феномен е силно застъпен в България, не само заради целостта или липсата на такава в семействата, но и поради културологични и местни особености. Голяма част от родителите делегират отговорности на своите юноши, които не са характерни за възрастта на подрастващия (Jurkovic, 1999; Le Goff, 1999; Welles, 1999; Byng-Hall, 2002). Освен това сме запознати със спецификите на тийнейджърската възраст и знаем, че тя се обособява със своеобразен бунт към авторитета на родителя и се появява силна принадлежност към група от връстници или група по интереси.

I. Обща характеристика на дисертационния труд:

Дисертационният труд е разгърнат в увод; три глави; обобщение; принос; приложения; литература.

- I Глава - В първа глава ие представен теоретична обосновка на проблема за парентификация и рисково поведение; рисковото поведение и парентификацията.
- Втора глава представя дизайна на емпиричното изследване.
- Трета глава съдържа резултати и анализ на резултати от емпиричното изследване на родителското отношение с въпросника FRA (Family Relationships Assessment).с въпросника FRA (Family Relationships Assessment).с въпросника FRA (Family Relations).

ПЪРВА ГЛАВА

Литературен обзор

1. Актуалност на темата. Теоретична и практическа значимост на изследването

Характеристики на рисковото юношеско поведение:

Въпреки че учените все още не са постигнали консенсус относно това какво точно кара юношите да поемат рискове, повечето са съгласни относно някои ключови компоненти на рисковото поведение на юношите, включително импулсивност, търсене на усещане, саморегулация/контрол на импулсите, работна памет и инхибиране на реакцията (Hartley and Somerville, 2015; Rodrigues., 2016).

Някои от най-нездравословните рискови поведения на подрастващите са свързани с импулсивни черти, които се появяват в ранна детска възраст. По-високите нива на *импулсивност* при деца още на 3-годишна възраст се свързват с употребата на наркотици и агресивното поведение в юношеството (Romer, 2010). По същия начин, *търсенето на усещане* или тенденцията да се търсят нови или вълнуващи преживявания също може да доведе до повишено нездравословно поведение на поемане на риск (Duell and Steinberg, 2019).

Саморегулацията, наричана още *контрол на импулсите*, обозначава процеса, чрез който индивидите ефективно се справят с импулсивността и търсенето на усещания. По-високата саморегулация е свързана с по-малко нездравословно рисково поведение, включително употреба на вещества и антисоциално поведение, сред учениците от средното училище (Fosco et al., 2013). Освен това, изследванията показват, че уменията за саморегулиране могат да бъдат подобрили чрез ангажиране в положително рисково поведение, което изисква планиране и контрол на импулсите (Wood, Dawe, Gullo, 2013). Взети заедно, тези констатации показват, че здравословното поемане на риск може да предостави на юношите важни възможности за практикуване на умения за саморегулиране и по този начин да стесни разликата в развитието между търсенето на усещане и саморегулацията по време на юношеството.

2. Семейните отношения и отражението им върху рисковото поведение в юношеството

В хуманитарните и социалните науки интерпретациите за това що е „норма“, се конструират винаги в зависимост от степента на нарушаването ѝ или отклонението от нея. Социална по природа, нормата не само конституира човешките отношения, но и ги регулира, съхранява и съблюдава тяхната динамика. В тази връзка, Я. Мерджанова, посочва че „развитието на едно общество и неговата култура се параметрира от взаимоотношенията: писани официални норми, неписани норми и социални ценности (като продукт на социума и индивидуалното поведение на хората спрямо тях)“ (Рашева-Мерджанова, Я., 2015, с. 9). Ето защо, нормите могат да са както личностно дефинирани (интернализирани като ценности), така и да съществуват на ниво група или общество (социални ценности, неписани правила, етикет). В същото време науката и практиката разполагат с множество определения за норма, което затруднява съотнасянето и оценяването на дадено поведение. На следващо място, динамиката в обществения живот

и историческото развитие променят схващанията за норма и девиация по посока на естествено преобръщане на концепциите за правилно и неправилно, позволено и непозволено. Нарушаването на обществения ред се приема за остър социален проблем, а чувствителността на обществото неимоверно покачва равнището си що се отнася до противообществените прояви на юноши. Изясняването на причините, факторите и условията активизира усилията на различни равнища, а предлагането на решения за справяне е във фокуса на националните стратегии, нормативните актове, научните изследвания, проектни дейности на държавни и неправителствени организации. От друга страна, в изследователските среди и практиката се приемат понятия, които разграничават едно общественоопасно от друго противообществено деяние; девиантното на свой ред от делинквентното, антисоциалното от асоциалното, а особеното е, че всички принципно (и идеологически) се различават от престъпното, защото детето и юношата по презумпция не се третират като престъпници, а като отклоняващи се от общоприетите морални правила и законови норми. Използването на подобни понятия има своите основания, доколкото нарушителят-юноша се възприема като обект на интервенция (а не субект на взаимодействие!), а това изисква задвижването на правосъдни, социални, училищни механизми и процедури (особено когато семейството няма кацитет и вътрешни ресурси да приеме детето като Субект). В този смисъл уточняването на понятията и извеждането на конкретните специфики е част от работата както на изследователите, така и на ниво конкретна практика (служителят в социалната служба, учителят, общественият възпитател, инспекторът, кариерният консултант и др.). Ето защо, фундаментално е умението на специалистите да се разбере фрагментарността на ситуацията, в която детето дава израз на своите (и несъзнавани) конфликти, видени от статистическото „осреднено” мислене, в повечето случаи, като конфликт с нормата. Така, нагласата да се премине отвъд подобен рефлексивен модел (държейки все пак сметка за неговите основания) дава възможност да се преодолее „буквата на закона”, за да се открие личността на юношата и механизмите за неговата (противообществена) постъпка. Както посочва К. Гайдаров, „... личността не е „телесност и различност, измервана (наложена, парциализирана, генерирана и т.н.) спрямо обществото, а е самото това общество, но не като неговото „друго”, а като самото то. Криминалната личност тогава не е някакъв тип личност, а е (част от) истината за човечеството като битие, доколкото битието е тоталността на човека, а и на космоса като човек” (Гайдаров, К., 2007, с. 12-13). Поради тази причина, в известен смисъл „...опитите

на човечеството да разбере престъплението са напълно идентични на опитите му да разбере своята еволюция, своето предназначение, своята перспектива”

3. Понятия и форми на рисково поведение в юношеска възраст

Думата риск „не се захранва само исторически от различни духовни и житейски източници“ (Banse & Vechmann, 1998, p. 7), но също така е обект на различни научни дефиниции с различни конотации. На фона на своето въведение в формирането на социологическата теория (изследване на риска), Luhmann (1990) критикува липсата на етимологична яснота и липсата на историческа обработка на термина, тъй като думи като „опасност, несигурност, шанс и във връзка с вземането на решения. (p. 132).

Raithel (2011) идентифицира микроикономическата теория за рационалния избор (Knight, 1921) като произход на научното използване на концепцията за риск, която разглежда риска преди всичко в контекста на избора.

Banse и Vechmann (1998) правят разлика между четири топови в изследванията на риска: (1) възприемане и идентифициране на риска, (2) анализ и оценка на риска, (3) оценка и решение на риска и (4) управление на риска.

Определението за риск трябва да се разграничава от опасност, заплаха, която е независима от субекта и която обикновено се оценява отрицателно. За разлика от това под рисково поведение се разбира дейност, свързана с потенциал за увреждане на субекта или неговата среда, която обаче няма резултат; е контролируем в зависимост от съществуващите умения и поради това е свързан с възможности (Raithel, 2011). Важно е да се прави разлика между времеви и умишлени нива на потенциал за увреждане. Поведенческите намерения могат да бъдат насочени към околната среда или към хората, като по този начин трябва да се прави разлика между здравни, правни и финансови щети по отношение на хората. Времето измерение се отнася до момента във времето, когато възникне потенциална вреда (Raithel, 2011).

ВТОРА ГЛАВА

II. Дизайн на изследването:

II. 1. Проблем: да се установи какви са особеностите в семейните отношения родител-родител и родител-дете, които влияят върху поемането на риск в юношеска възраст.

II. 2. Задачи

1. Да се проучат литературни източници по проблема, както и съществуващи практики за професионално ориентиране и консултиране на юноши с асоциално поведение.

2. Да се структурира и апробира модел за работа с юноши с асоциално поведение, интегриращ професионалното ориентиране и подкрепа.

3. Да се проведе емпирично изследване по посока на: – нагласи към парентификацията и рисковото поведение в юношеството.

4. Да се систематизират конкретни изводи и препоръки.

5. Да се създаде и апробира въпросник, свързан с българските културни и социални особености, касаещи парентификацията и рисковото поведение в юношеска възраст.

II. 3. Цели: проучване на диадата родител дете в юношеска възраст и изучаване на особеностите, водещи до рисково поведение в този възрастов период.

1. Да се анализира състоянието на проблема с изучаването на отношенията родител-дете в процеса на парентификация в семейството, базирано на съвременни проучвания.

2. Да се изяснят основните характеристики и структурата в отношенията родител-дете в процеса на парентификация в семейството.

3. Да се изработи теоритичен модел, на база на който да се идентифицират отношения между родител и дете в ситуация на парентификация.

4. Да се извърши сравнителен анализ на резултатите от емпирично проучване на социално - психологическата структура и видовете взаимоотношения родител - дете в процеса на парентификация в семейството.

5. Да се определят основните методи и форми на социално - психологическа подкрепа за родители, поставили децата си в нехарактерна за тях роля, позиция, очаквания и дейности.

6. Да се обобщят и определят процеси, касаещи широк кръг от взаимоотношенията родите – дете. Предложеният модел ще даде възможност за практическо приложение в условията на съществуващата необходимост от инструментариум за управление на

риска при юноши в ситуация на парентификация. Чрез изпълнението на задачата ще се постигне потвърждаване или отхвърляне на заложените хипотези.

II. 4. Обект на емпиричното изследване са социалното и личностното развитие на подрастващи и юноши.

1. Изследвани лица с въпросника за парентификация PQ - 143 ученици. По подадената от участниците информация анкетираните лица са на възраст от 13 до 18 години.

2. Изследвани лица с въпросника за възприемана полза от парентификацията PI; Ноорег 2009. Броят изследвани лица са 218 юноши, на прага на своята зрялост, живеещи в България ($M = 21,37$; $SD = 2,49$; $Mdn = 21$). По-голямата част са от женски пол (86,2%; $n = 188$) – 68%.

3. Оценка с въпросника RCADS (Ревизирана скала за детска тревожност и депресия) – Брой изследвани лица са 117 (на възраст 13–16; 66% от тях са от мъжки пол). По-голямата част изследваните лица ($n = 103$; 88,0%) не са били на под наблюдението на Инспектор детска педагогическа стая по време на попълването на въпросника.

4. Проверка на въпросник за парентификация и училищни постижения PQY-Parentification Questionnaire for Youth – изследвани са 218 юноши, на прага на своята зрялост, живеещи в България ($M = 21,37$; $SD = 2,49$; $Mdn = 21$). По-голямата част са от женски пол (86,2%; $n = 188$).

5. FRA (Family Relationships Assessment) – създаден за целите на научния труд - Участниците в изследването са 1104 юноши, попълнили въпросника онлайн посредством google form формуляр за период от 8 месеца. Данните показват, че 29.7% от анкетираните са на възраст между 13-15 год., 70.3% са на възраст 16-18 год. Равнопоставен е процентът между момчета и момичета.

II. 5. Предмет на изследване е социално - психологическата структура и видовете взаимоотношения родител - дете в процеса на парентификация, както и Рисковото поведение, което може да произтича от нетипичната за юношата роля.

II. 6. Хипотези:

Н 1. Допуска се, че процесът на парентификация оказва негативно влияние върху юношеското поведение и е причина за асоциално и делинквентно поведение на подрастващите.

Н 2. Допуска се, че в непълните семейства /семейство, представено от един родител/, детето винаги заема и изпълнява част или всички функции на отсъстващия родител.

Н 3. Допуска се, че рисковото поведение в юношеството е знак на протест срещу изискванията и препоръките на родителите.

Н 4. Допуска се, че юношите, които се отглеждат в семейства с двамата си родители, по-рядко биват обект на въвличане в нехарактерни за възрастта си дейности или парентификация.

Н 5. Допуска се, че парентификацията и рисковото поведение водят до детска тревожност и депресивни състояния.

Н 6. Допуска се, че парентификацията оказва съществено влияние в събитията сближаване, конкурентност, съперничество в семействата с повече от едно дете и училищни постижения.

II. 7. Инструментариум:

За целите на настоящото дисертационно изследване бяха избрани:

1. Въпросник за парентификация PQ,
2. Въпросник за възприемана полза от парентификацията PI; Ноорер 2009.,
3. Въпросник RCADS (Ревизирана скала за детска тревожност и депресия),
4. Въпросник за парентификация и училищни постижения PQY-
Parentification Questionnaire for Youth.
5. FRA (Family Relationships Assessment) – създаден за целите на научния труд.

Петият инструмент включва апробиране на авторски въпросник, който обединява аспекти от проучени и приложени въпросници, касаещи парентификацията и рисковото юношеско поведение. Предоставен е отделен въпросник, който обхваща

аспектите на парентификация, семейни отношения и понятията за риск и девиация в юношеска възраст. Въпросникът е съобразен с културните и вътресемейните особености, както на малките населени места, така и на по-големите.

1. Проверка на Хипотеза 1 и Хипотеза 2 с въпросника за парентификация PQ:

Въз основа на теоретична рамка на семейните системи, Jurkovic и Thirkield (1998) разработват ретроспективна мярка за парентифициране с 30 точки, PQ (Parentification Questionnaire). Специфичният инструмент е разработен за клинично измерване на три измерения на парентификация, преживяна в нечие семейство: инструментална, емоционална и призната справедливост. Първите два фактора са видове парентификация, тъй като PQ позволява разграничаване между емоционална и инструментална парентификация.

Изследвани лица:

В проучването участват 143 ученици, на които в подробен текстов файл е обяснено какви са спецификите и особеностите на проучването, не е давана подробна яснота за търсеното явление, поради нуждата от избягване на сугестиране и даване на социално желателни отговори. Анкетираните лица са на възраст от 13 до 18 години и средната възраст е 16,45 (SD = 6,04). Самосъобщаваната раса и етническа принадлежност са разнообразни: 36% (n = 52) български произход и християнска принадлежност; 22% (n = 32) се определят като лица от български произход, но с мюсюлманска принадлежност; 19% (n = 27) смесен брак, но с принадлежност към християнската религия; 13% (n = 18) се определят като лица от арменски и еврейски произход; 8% (n = 12) са други; и 1% (n = 2) не успяват да посочат своята принадлежност

Потенциален обхват на PQ въпросника.

Средства, стандартни отклонения, потенциален обхват, изкривяване и ексцентричност на компонентите на въпросника за парентификация.							
Фактори	Алфа	н	М	SD	Потенциален обхват	Косове	Куртози
1. Инструментална парентификация	.81	142	23.86	8.10	10 – 50	.230	-646
2. Емоционална парентификация	.82	141	26.92	7.93	10 – 50	.474	-.039
3. Възприемана справедливост	.88	144	24.65	9.09	10 – 50	.281	-829

и произход. Използване е статистически софтуер програма SPSS обработка на резултатите.

Таблица 1. Потенциален обхват на въпросника за парентификация

Реализиран е анализ на главния компонент и въртене на varimax с критерий, зададен за извличането на три фактора, със собствени стойности. Тези анализи създават по-ясно, по-интерпретируемо решение. В този случай са налице шест сложни фактора в сравнение с много сложни фактори и без фактори, които дават недостатъчен брой забележими елементи (т.е. без единични). Резултатите и преглед на Таблица 1 също подкрепят трикомпонентно решение. Тъй като обаче вторият анализ даде шест сложни фактора, е проведен трети и окончателен анализ на главния компонент, който изключи седем елемента, които бяха прекалено сложни, кръстосани или неблагоприятни (т.е. елементи, които не са успели да се заредят .41 или повече) (Tabachnick and Fidell 2001).

Установи се степента, до която PQ факторите биха дали диференциални отношения между субскала и психопатология. Налице са разлики във връзките между емоционални и инструментална парентификационна подскала в резултати, свързани с психопатология: резултатите за инструментална парентификация не са свързани със SOM ($r = .16$; ns), DEP ($r = .08$; ns), ANX ($r = .09$; ns), но бяха свързани с GSI ($r = .18$; $p = 05$).

И обратно, резултатите от емоционалната парентификация са значително, положително свързани с всички измерени домейни на психопатологията: SOM ($r = .19$; $p = 05$) DEP ($r = .17$; $p = 05$), ANX ($r = .18$; $p = 05$) и GSI ($r = .25$; $p = 01$). Тези констатации са последователни с базата на клиничната литература - емоционалната парентификация отдавна се смята за такава, а именно по-вредна и свързана с негативни резултати в по-голяма степен от другите два вида парентификация (Byng-Hall 2002, 2008; Хупер 2003; Jurkovich 1997).

Данните показват, че Хипотеза 1 не е потвърдена изцяло, като не е намерена съществена зависимост между обърнатите семейни роли и рисковото поведение в юношеската възраст.

По отношение на Хипотеза 2 – над половината изследвани лица съобщават, че им се налага да осъществяват някои функции и роли, които считат за присъщи на възрастните, но ги определят по-скоро за нормални и обичайни, тъй като на голяма част от техните връстници има се налага да изпълняват сходни дейности в домакинството.

2. Проверка на Хипотеза 5 с въпросника RCADS (Ревизирана скала за детска тревожност и депресия).

Във връзка с търсенето на зависимост между парентификацията и рисковото поведение в юношеството е реализирано проучване с “Ревизираната скала за детска тревожност и депресия” (RCADS). Въпросникът е предоставен на 117 деца (на възраст 13–16; 66% от тях са от мъжки пол). В допълнение към RCADS, спрямо същите деца се знае, че са налични аспекти за социална тревожност и депресия. Родителите са ангажирани с изследването – RCADS - Parent Version (RCADS-P) в допълнение към други мерки за интернализирани и екстернализирани на споменатите явления. Децата и родителите изпълняват мярката за агресия. Факторна структура, надеждност бяха изследвани конвергентно /дискриминантна валидност на RCADS/. Резултатите подкрепят шестфакторната структура на RCADS за деца (Сепарационна тревожност, социална фобия, генерализирано тревожно разстройство, паническо разстройство и обесивно - компулсивно разстройство, голямо депресивно разстройство). RCADS демонстрира адекватна надеждност, както и конвергентна и дискриминантна валидност с други детски оценки.

Изследвани лица:

Участниците са 117 деца на възраст от 13 до 16 години, анкетираны в няколко училища и професионални гимназии, в промеждутъка на присъствено обучение, във връзка с COVID – 19. Изискано е и е получено писмено съгласие от родителите, на онези от децата, които изявяват желание да се включат в проучването, като е осигурен специализиран за детската възраст въпросник - ADHD. По отношение на всички участници, взели отношение към изследването с ADHD, става ясно, че 83% (n = 97) отговарят на пълните критерии за ADHD. Проведено е и устно събеседване с някои от родителите, полагащи грижи. Сред децата с ADHD 8 (8,2%) отговарят на критериите за диагностика на интернализиращо разстройство; сред деца без ADHD 1 (5,0%) отговарят на критериите за интернализиране на диагнозата. По-голямата част от децата (n = 103; 88,0%) не са били на под наблюдението на Инспектор детска педагогическа стая по време на оценката им, с оглед овладяване на отклонения в неподходящото им поведение.

Таблица 2. Дискриминативна валидност

	Мерки за докладване на деца	Мерки за родителски доклад		
	Агресия (PRAS)	Агресия (PRAS)	ADHD (VADPRS)	ODD (VADPRS)
Тревожност при раздяла	.25 **	-.03	.01	-.05
БЛАГО	.25 **	-.03	.01	-.03
Паническо разстройство	.38 **	.06	.08	.13
Социална фобия	.25 **	.06	.08	.03
OCD	.28 **	.05	.05	-.01
Депресия	.34 ***	.02	-.03	.07
Общо безпокойство	.35 ***	.03	.06	.02
RCADS общо	.38 ***	.03	.05	.03

Обещаваща подкрепа както за конвергентна, така и за дискриминантна валидност е намерена, когато RCADS е изследван във връзка с други мерки за самоотчитане на деца. Оценките на RCADS бяха в умерена до силна корелация с други интернализиращи мерки. Освен това, общата оценка на тревожността на RCADS е по-силно корелирана с резултатите на SASC-R, отколкото с резултатите от CDI или агресивност, а оценката на RCADS за депресия също е по-силно корелирана с резултатите на CDI, отколкото с резултатите на SASC-R или агресията. Това показва специфичност в конвергентната и дискриминантна валидност на RCADS, поне с други мерки за самоотчитане на деца.

Проучването установи, че въпреки неблагоприятните ситуации в семейната система същите обикновено са свързани с отрицателна и нестабилна самооценка, има случаи, когато ситуацията могат да улеснят чувството за устойчивост, самоефективност и компетентност (Byung-Hall 2008). Една системна структура, която може да породи положителни резултати, е когато ролите се обменят между деца и възрастни и

йерархията е обърната в семейната система. Тази структура обикновено се характеризира като дисфункционална семейна система и включва процеса на семейната система, описан като парентификация (Minuchin 1974). Парадоксално е, че парентификацията или детските грижи могат да доведат до това, че самите деца да изпитват повишаване на самочувствието или формират нови умения в резултат на ангажиране в семейни роли и отговорности, подобни на възрастни, включително грижа за родител или брат или сестра в трудни ситуации (Schier 2014). Прегледът на литературата предполага, че бъдещото развитие на парентифицираното дете може да зависи и възможните резултати, могат да зависят и от начина, по който детето се отнася към опита на парентификацията и от значението му (Jurkovic 1997).

3. Проверка на Хипотеза 4 и Хипотеза 6 (в частта сближаване, конкурентност, съперничество в семействата с повече от едно дете) с въпросника за възприемана полза от парентификацията PI; Ноорер 2009.

Изследвани лица:

Участници в настоящото проучване са 218 юноши, на прага на своята зрялост, живеещи в България ($M = 21,37$; $SD = 2,49$; $Mdn = 21$). По-голямата част са от женски пол (86,2%; $n = 188$). Повечето участници се самоопределят като дванадесетокласници или началните курсове от висшето си образование (84,9%; $n = 185$), живеещи извън семейния дом или спорадично пребиваващи в него (62,4%; $n = 136$). Останалите участници са със средно образование (4,1%; $n = 9$) или по-високо (11%; $n = 24$). Приблизително половината от групата са били в случайна връзка (52%; $n = 113$), 43,6% ($n = 96$) са самотни и 4,1% ($n = 9$) са със съжителство с партньор. Повече от половината от участниците са безработни (55%; $n = 120$). Някои от тях обаче са имали работа на пълен работен ден (16,5%; $n = 36$) или на непълно работно време (28,4%; $n = 62$). Техните семейства по произход са били съставени от двамата родители (т.е. неразведени семейства; 85,8%; $n = 187$). Броят на братята и сестрите варира от 1 до 6 ($n = 1$, 64,2%; $n = 2$, 22%; $n = 3$, 8,7%; $n = 4$, 3,2%; $n = 5$, 1,4%; $n = 6$, 0,5%).

Събрани са участници от няколко фейсбук групи, в които е предложен линк към въпросника, който да бъде разгледан и по желание - попълнен. Изследването използва

онлайн версия на въпросника с помощта на платформата Google form. Връзката към въпросника беше разпространена до уебсайтовете за социални мрежи на университети и училищни институции на случаен принцип в големи и малки жилищни регион. Участниците попълниха доброволно анкетата.

Вредните ефекти на парентификацията са добре проучени, наблюдавани и документирани (Boszormenyi-Nagy and Spark 1973; Hooper et al. 2014). По този начин са важни изследванията, които показват факторите, които могат да нарушат често наблюдаваните негативни резултати.

Таблица 3. Корелации между изследваните променливи

Обобщена статистика и корелации между изследваните променливи (N = 218)

Променлива	M	SD	Мин	Макс	α	1	2	3	4
1. Възприемани ползи от парентификацията	3.22	0,98	1.00	5.00	0,77				
2. Самочувствие	28.07	6.28	10.00	41,00	0,90	0,40 **			
3. Сближаване	3.33	0,63	1,50	4.63	0.86	0,54 **	0,36 **		
4. Комуникация	3.17	0,77	1.17	4.67	0,85	0,47 **	0,32 **	0,85 **	
5. Съперничество	2.02	0,70	1.00	4.17	0,79	-0.30 **	-0,23 **	-0,35 **	-0,34 **

1. Възприемани ползи от парентификацията - Инвентаризация за парентификация (Hooper, 2009); Самоуважение - Скала за самооценка на Розенберг (guaguna et al. 2007); Сближаване, комуникация и съперничество - въпросник за връзки с братя и сестри (Lewandowska-Walter et al., 2016)

2. ** p <0,01

Установи се, че възприетите ползи от парентификацията ($B = 0,56$, $p = 0,001$) са силно свързани с качеството на отношенията между братя и сестри (Фиг. 1). Освен това качеството на връзките между братя и сестри също е положително ($B = 0,22$, $p = 0,001$), свързано с нивото на самочувствие. Тъй като както А-пътят, така и В-пътят са били статистически значими, анализите на медиацията са тествани с помощта на метода за първоначално зареждане с коригирани пристрастия оценки на доверието (Preacher and Hayes 2008). В това проучване е получен 95% доверителен интервал (CI) на непреки ефекти с 1000 пробни образци. Резултатите от анализите на преки и косвени ефекти за приетия модел показват частично посредничество по отношение на възприетите ползи от парентификацията и самочувствието. Възприеманите ползи от парентификацията и самочувствието в контекста на отношенията между братя и сестри останаха положителни ($B = 0,124$; $p < 0,01$). В обобщение, приетият модел е потвърден поради статистически значим частичен медиационен ефект (директен ефект: $0,272$; $p < 0,001$; индиректен ефект: $0,124$; $p < 0,01$).

4. Проверка на Хипотеза 6 (в частта училищни постижения) с въпросник за парентификация и училищни постижения PQY-Parentification Questionnaire for Youth.

Търсене на взаимовръзка между обърнатите семейни отношения в диадата родител – дете и мотивацията за учене и постигане на академични резултати.

Реализиране на проучването:

Изследването е проведено през учебната 2020/2021 година (от м.април до м.юни). То е осъществено в две държавни училища, поканени да се присъединят към изследването. Тези училища са участвали в по-широк изследователски проучвания и са ползвани като бази за обучение на студенти от хуманитарните специалности, а администрацията на училището и учителите предлагат своята помощ при фазите на набиране и администриране на проучването. Учителите осъществяват подкрепа за администрирането на формулярите за информирано съгласие на родителите или законните настойници на учениците.

Изследвани лица:

Проучването е проведено в две държавни училища, разположени в два района на град Пловдив, България. В проучването взеха участие 191 юноши. Всеки член на класа беше поканен да се присъедини към изследването, но участват само учениците, чиито родители са дали съгласие и са имали братя и сестри. Момчетата съставляват 55% (n = 105) от извадката, момчетата 44,5% (n = 85), а 0,5% (n = 1) от участниците в проучването не предоставят информация за пола си. Участниците са на възраст 12-18 години, със средна стойност 14 (M = 14,61; SD= 1,26).

Проучването прилага два въпросника (PQY-Parentification Questionnaire for Youth, Borchet et al., 2020a; version KidScreen-27, Mazur et al., 2008) и демографски информационен лист.

4. Проверка на хипотезите, свързани с парентификацията с въпросника FRA:

Постановка на изследването:

За целите на изследването са разделени и изследвани следните групи:

Изследвани лица:

1-ва възрастова група 13-15 години, е избрана съобразно кризата на идентичността, зараждаща се с началото на юношеския период и търсене отговор на въпроса „Кой съм аз?”. В тази възраст е важно да се изследват зависимостите в междуличностните отношения в диадата родител-дете и евентуалния бунт към откъсване от фигурата на родителите. По отношение на парентификацията се счита, че в тази възраст децата са най-лоялни и най-лесно контролируеми за поемането на нехарактерни роли за възрастта им.

2-ра възрастова група 16-18 години, касае един по-осъзнат и овладян период на юношата, в който той може да управлява в голяма степен мислите и поведението си. Настъпва желанието за отделяне от родителската фигура, налице са упо-конкретни и реалистични ресурси за справане с трудностите, налице е осъзнаване на риска и последствията от поведението. В изследванията на парентификацията е установено, че в този възрастов диапазон юношата прави разлика между вменета вина и осъзнатата вина. Това вероятно е и причината в тази възраст децата да са по-склонни да влизат в

опозиционно поведение спрямо родителите си и да не се съгласяват с тяхното мнение докрай.

1. Направено е разделение по пол, целта на което е да бъде установено дали и доколко има зависимост между полът и връзката родител-дете в поемането на рискови ситуации в юношеството. Във връзка с изложена хипотеза е важно да бъде проучено дали момичетата или момчетата проявяват по-голяма склонност да поемат партньорска роля спрямо единият от двамата си родители, каква е причината за това и води ли то до асоциално или рисково поведение. Критерии „с един или с двама родители” е направен с цел да бъде установено, дали децата, живеещи само с един родител са по-склонни да „играят” заместваща функция на отсъстващия родител или няма подобна зависимост.

2. Създаден е математически подход, който да обработи получените данни от проведеното проучване, като входните и изходните данни са допълнително подложени на стресиране, чрез различни аналитични, математически и регресионни процедури. Целта на допълнителното калибриране е постигане на максимална точност при обработката, както на входните данни, така и при крайния резултат. За целите на математическия модел, данните са сезонно изгладени, като са взети исторически коефициенти от официални източници – НСИ (<https://nsi.bg/bg/content/3797/>). Моделът има за цел да изведе математическа зависимост за развитието на проучваните въпроси.

Изпълнение:

Целостта на въпросника е реализирана, съобразно други подобни въпросници, изследващи взаимоотношенията родител-дете и явлението парентификация. Предвид факта, че в българската култура и разбирания са заложили известни стигматизиращи дейности, като посланието „очаквам да се грижиш за мен, когато остаря”, поставя юношата в позиция поемане на морален ангажимент към родителя си. Това в известна степен стои като водеща представа през целия живот на юношата, особено ако родителят често напомня за думите си. Друг особено важен момент е населеното място и културно обособените вярвания.

Изводи за Глава II

До този момент липсват категорични доказателства, че определяното като „антисоциално поведение“ в юношеството е винаги поведение, съзнателно насочено срещу социалните норми. Проблем при категоризирането на „антисоциалност“ и „делинквентност“ е позицията на възрастния, от когото произтича тази оценка. Зависима от интензивността на проявите и степента, в която те биват идентифицирани, оценката на възрастния остава силно избирателна и субективна (Herbert 1987). Обсъждането на проблемното поведение в контекста на „делинквентността“ води до сходни с тези на медицинския подход резултати. Двата подхода използват позицията на цензурираща инстанция. Съзнавайки, че психологията не бива да си позволява такава позиция, изследователите въведоха термина рисково поведение, за да се разграничат от стигматизиращата и морализираща класификация на проблемното поведение (Jessor 1987; Comras 1995). Идеята за рисковост според нас включва съотнасяне към субекта по отношение на авторството на поведенческия акт и на последиците от него. Рисковото поведение се разбира най-общо като поведение, чиито резултати ограничават развитието на личността и застрашават психическото и физическо здраве на индивида. Психологическият подход поставя юношата в центъра на проблема и разглежда поведението в качеството му на процес, описван от две дименсии – интензитет и типология. Анализът на Steinberg и Morris (2001) показва, че през последните години в сферата на рисковото поведение са се появили множество минитеории, създадени да обяснят части от голямата загадка на юношеството.

ГЛАВА III

Резултати и анализ с въпросника FRA (Family Relationships Assessment):

В Глава III са представени резултатите, получени от инструментариума FRA, който е създаден и тестван за целите на дисертационния труд. Въпросникът обединява някои ключови аспекти от останалите 4 въпросника разгледани в Глава II. Основните аспекти са, че настоящият въпросник се съобразява с условията и културните особености на българското общество, като са взети под внимание географските фактори, които сами по себе си обославят и някои емоционални специфики, свързани със семейното функциониране. Изработеният и приложен въпросник FRA (Family Relationships Assessment) е разделен на няколко, които имат различна тежест върху явлението

парентификация и риск. Въпросите са систематизирани на база някои стереотипи, характерни за българската семейна и социална среда, като за целта са използвани инструментариуми на автори, които изследват взаимоотношенията родител – дете и обърнатите семейни роли.

Изчисленията са извършени с програмата SPSS:

За целите на изследването са избрани две възрастови групи, съответно разделени от 13 до 15г., и от 16г. до 18 г. Направено е разпределение по пол – момчета и момичета, направено е разпределение по това, дали юношите живеят в семейство само с един родител или пълно семейство. Като важен фактор е определена и средата, в която растат юношите, а именно, дали населеното място е голям град или по-малко населено място. Последното кореспондира с хипотезата, че в малките населени места е характерно семействата и поколенията да съжителстват заедно и юношите там да изпълняват определени функции и задачи в съответните семейства.

Въпросникът съдържа 62 айтема, с 3 възможни отговора – „да“, „не мога да определя“, „не“. Това е направено по този начин, предвид факта, че въпросникът е пуснат пилотно с Ликертова скала с 5 възможни отговора. Силно впечатление прави, че това сериозно обърква юношите и това води до неразбиране и неосмисляне на въпросите, тъй като децата поставят акцент върху това, как да отговорят. В тази връзка е направена корекция във възможностите за отговор и те са сведени само до 3 възможни. След нанесената промяна, въпросникът е предоставен за повторно попълване, като това значително доведе до коректност в дадените отговори.

Участниците в изследването са 1104 юноши, попълнили въпросника онлайн посредством google form формуляр за период от 8 месеца. Данните показват, че 29.7% от анкетираните са на възраст между 13-15 год., 70.3% са на възраст 16-18 год. Равнопоставен е процентът между момчета и момичета.

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		.535
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	3117.456
	df	1891
	Sig.	.000

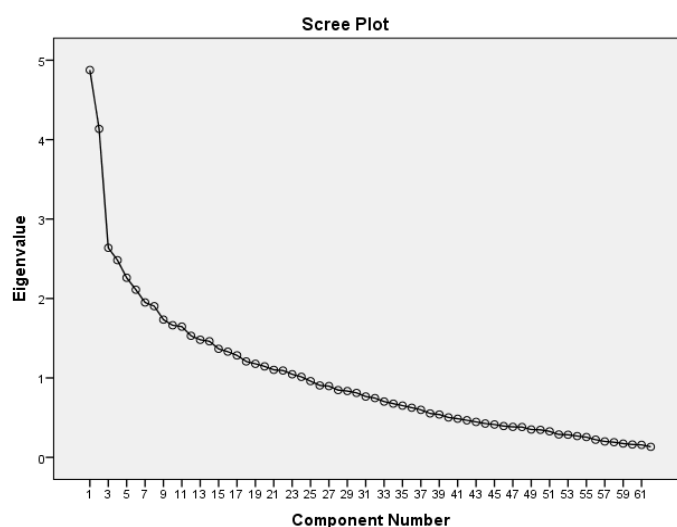
При реализирани първоначални изчисления, силно впечатление прави, че са налице отрицателни корелации. Направено е допълнително изчисление, след което отрицателните корелации са отстранени.

Потвърдена надеждност на скалите.

Cronbach's Alpha	N of Items
.546	8

Окончателната стойност. Вече няма отрицателни корелации.

Фиг.1 Автоматичната екстракция показва 24 фактора (скали), но скрий плотът показва, че по-удачен вариант е 9 фактора (скали).

Пуснати са разпределенията по всяка от скалите заедно с основните описатели числови характеристики, придружени с графики. На всяка от получените скали е дадено име, спрямо феномена, който изследва и анализират групата от въпроси, събрани в една скала.

Таблица 4. Скали на изследвания феномен

	N		Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
	Valid	Missing				
Скала1	172	0	27.3953	4.25305	11.00	33.00
Скала2	172	0	18.5581	4.63676	10.00	29.00
Скала3	172	0	9.6686	3.06471	6.00	18.00
Скала4	172	0	14.8198	3.71296	9.00	25.00
Скала5	172	0	3.1686	1.57114	2.00	6.00
Скала6	172	0	11.7558	3.13791	7.00	20.00
Скала7	172	0	14.4128	3.00262	8.00	21.00
Скала8	172	0	5.7442	1.88056	4.00	11.00
Скала9	172	0	10.7907	2.79982	6.00	18.00

Скала 1 – родителско безразличие.

Скала 2 – заемане на страна.

Скала 3 – семейна лоялност.

Скала 4 – неувереност.

Скала 5 – родителски очаквания.

Скала 6 – съмнение.

Скала 7 – отговорност.

Скала 8 – норми.

Скала 9 – нехарактерна зрялост.

Общото сравнение на средните стойности за рисково поведение по пол показва, че няма осезаема разлика. Резултатите, получени при момчета и момичета за различните механизми показват, че значимо различие по фактор пол са получени при механизмите Родителско безразличие (в полза на момчетата) и близко до значимостта е показателя при Изместване на норми (в полза на момичетата). По останалите механизми значими разлики по пол не се наблюдават. В това отношение резултатите в голяма степен не съответстват с тези, описани от Калчев през 2010 г., където сравнението на отделните показатели с единични t-тестове показва по-високи показатели при момчетата и при механизмите за морална неангажираност, както и значимо понижаване с възрастта при всички, с изключение на отговорността и моралната неангажираност (Калчев, 2010).

Изводи:

1. Профилът на момчетата, взели участие в изследването с Ревизирана скала за детска тревожност и депресия, показва по-изразена психопатологична симптоматика (с повишени нива на екстернализирани и атипични характеристики – импулсивност, слаб самоконтрол, проблемно поведение, нереалистични преживявания, промискуитет, нереалистична самооценка, ниски нива на фрустрация) в сравнение с профила на момчетата.
2. Проучването с въпросника за Парентификация на Юркович и Възприемана полза от парентификацията, установи, че процесът на обърнати семейни роли е по-често срещан от родител към **момиче**, отколкото от родител към **момче**. Вероятните причини могат да бъдат завишената чувствителност от страна на момчетата към родителската фигура, както и по-силната доверителна връзка момиче – родител. По отношение на юношеския бунт не се установяват съществени разлики в процентно съотношение момчета – момчета, двата пола преминават през тази възрастова криза по сходен начин.
3. Налице е по-засилено девиантно поведение от страна на момчетата, участници в процеса на парентификация, отколкото при момчетата. Сбивания, онлайн закани, саморазправи, настройване на приятелския кръг срещу конкретния човек.
4. Юношите от по-малките населени места не чувстват обърнатите семейни роли като тежест, а по-скоро усещат своята потребност като част от семейството си. За разлика от юношите в Пловдив, където е налице усещането за досада и натрапливост в живота на детето от страна на родителя.
5. Потвърди се изцяло предположението, че в семействата с повече от едно дете, най-голямото поема грижите за по-малкото/е. На него се делегира отговорността за контрол и базова грижа за по-малкото дете в семейството. В емоционален аспект по-голямото дете се дава за пример като поведение и подражание за по-малкото.
6. Възрастта на юношата оказва голямо влияние само върху отношението към нивото на чувство за несправедливост и удовлетворение от семейната роля. Етапът на развитие изглежда не се намесва в нивата на фокусирани върху родител и/или братя и сестри типове родителство (ниски размери на ефекта). Колкото по-възрастни са участниците, толкова по-малко показват удовлетворение от семейните си роли и споменават повече за чувство за несправедливост. В този резултат обаче може да се корени в динамиката

на развитието на конфликта между поколенията, който подрастващите и техните родители преживяват, докато подрастващите изграждат своята идентичност. Честотата на преживяване на най-високото ниво на несправедливост обаче достига 18,1% за късните юноши, 15,9% за средните юноши и 14,2% за ранните юноши.

Обобщение:

Когато се вземат предвид анализът на въпросника FRA, най-голямото дете, живеещо в дома, е по-вероятно да бъде ангажирано в домакинската работа и грижите за братята и сестрите, докато единственото дете е по-вероятно да бъде включено емоционален подкрепител на майката. Отговорността за домакинските задължения също нараства с хронологичната възраст, докато отговорността за грижите за майката и отговорността за емоционалната подкрепа намаляват с хронологичната възраст. Този аспект на констатации като цяло е в съответствие с другите изследвания, преведени с 4-те въпросника. Забелязва се, че най-голямото дете обикновено е по-ангажирано в домакинската работа (напр. вижте Crouter et al., 2001) и отговорността да се грижи за по-малките братя и сестри обикновено се появява най-често през средното детство, видимо и при проучванията на Зуков-Голдринг (Zukow-Goldring, 2002). За съжаление, статусът в подсистемата на братята и сестрите не е изследван в други проучвания, изследващи природата на парентификацията. В предишни свои проучвания, Юркович и колектив разглеждат реда на раждане, Jurkovic et al. (2001), като също установят, че е налице полагането на грижи от най-голямото дете към по-малките. Резултатите от това проучване предполагат, че разграничението може да е важно, тъй като всяко от тях представлява различен риск за неподходящо участие в специфична форма на грижа.

Проверка на Хипотезите.

Хипотеза 1.

H 1. Процесът на парентификация оказва негативно влияние върху юношеското поведение и е причина за асоциално и делинквентно поведение на подрастващите.

- не са намерени значителни статистически корелати между парентификацията и поемането на риск в юношеска възраст. От изследванията на Юркович и Льо Гофф също

е налице, че пряка зависимост между разменените семейни роли и рисковото поведение не е установена. Двата намират емоционални дефицити в изследваните лица, но не са намерени достатъчни потвърждения дали тези дефицити корелират с рисковото поведение напред в развитието. Юношите със слаби семейни връзки, които не са включени в конвенционална дейност и са непопулярни в училище, са с висок риск да станат насилници, така както юношите с асоциални, девиантни приятели. Не е доказано дали това е в следствие на процеса на парентификация. Младежите, които са емоционално отхвърлени в своите семейства могат по-често да намерят изява в антисоциална или отклоняваща се среда. (Златанова, 2009:53).

Хипотеза 2.

Н 2. В непълните семейства /семейство, представено от един родител/, детето често заема и изпълнява част или повечето функции на отсъстващия родител?

- Хипотезата се потвърждава отчасти, като е налице осезаем процент изследвани лица в подкрепата ѝ, над 60%. В проучване на Юркович, същият автор установява сходни данни. Допусканията му за причините са, че в пълните семейства присъства обектът, срещу когото е насочено „очернянето”. Взаимодействието на единия от родителите с другия – очерняния, засилва усещането за създаването на коалиция между родител и дете. Юркович установява, че конфликтът на лоялност у детето е по-засилен в пълните семейства, поради сходната причина, идентифицирана от автора.

Проучването с въпросника FRA установи, че по отношение на Хипотеза 2 е налице съществена разлика при момчетата и момичета, както и по отношение на демографските особености. В по-малките населени места, 41.3% от юношите и от двата пола заемат определена роля, която е присъща за родителя, що се касае до непълни семейства. Нещо повече, юношите в по-малките населени места считат за дълг да подкрепят родителите си, при липсата на другия родител. По отношение на големите населени места, 72.2% от юношите трудно успяват да бъдат привлечени като подкрепа за самотния си родител, без значение дали става въпрос за домакината дейност или емоционална близост.

Хипотеза 3.

Н 3. Рисковото поведение в юношеството е знак на протест срещу изискванията и препоръките на родителите.

- По отношение на тази хипотеза не е предоставен специализиран инструментариум за изследване на юношите, с които да бъдат изследвани. Със същите са провеждани интервюта лице в лице, в ролята ми на тричленен състав към МКБППМН Район „Южен”, вече 14 години. По този начин в пълнота е получена автентична и адекватна информация за причините на деянията от самите деца.

- За проучените лица от основни значение при конструиране образа на юношата в конфликт със Закона са:

1. извършената противообществена проява (68,9%); ограничена извадка само за град Пловдив, Район Южен за период 2019 – 2022 год. Преминали през възпитателни дела за този период 152 деца, малолетни 78, непълнолетни 74. Малолетни лица – 31 момичета и 74 момчета, непълнолетни лица – 24 момичета и 50 момчета.

2. бунтът и провокацията, защото не може да бъде разбран (56,1%);

3. състоянието на неосъзнаване от страна на свойството и значението в тежестта на постъпката (47,8%).

4. 21.4% от малолетните не успяват да формулират ясни причини за постъпките си.

За 64,9% от интервюираните юношите в конфликт със Закона провокират, за да привлекат вниманието на другите върху себе си, а 33,8% са на мнение, че се бунтуват заради факта, че не могат да бъдат разбрани от близкото си обкръжение. Фокусът върху проявената провокация и постъпките, в известен смисъл допълва формално-административния образ на юношите като извършители на противообществени прояви, очертан в текущото изследване. - 78,2% от изследваните лица категорично приемат авторската дефиницията за юношата в конфликт със Закона, а 21,1% не са съгласни с нея. Специалистите от малките населени места са по-склонни да приемат определението (86,6%), следвани от тези в Пловдив (76,6%) и в областните градове (70,7%); според 51,1% от изследваните лица формулираното понятие може да се приеме от всички

структури, работещи с юноши в конфликт със Закона. - Според 47,7 % от участниците в изследването е необходимо консултиране, което да се въведе като част от работата на комисиите, работещи с лица, в конфликт със закона, а 29.2 % от отговорилите са категорични в мнението си. Осезаемо висок е процентът на изследваните участници, които смятат родителите си за прекалено досадни и месеци се в живота им. Съобщават, че това води до покачване на емоционалното напрежение в юношата и чести спорове и конфликти с родителите, които в 20.8% биват изнасяни и навън: „след спор с родителите ми съм по-склонен да си го изкарам на приятели“.

Това се потвърждава и с въпросника FRA, който е предоставен на различна група изследвани лица – 121 на брой, които не са заведени на отчет към Детска педагогическа стая. Особеното при тази извадка е, че като водеща причина за извършването на неподходящи прояви е скуката, както и от необходимостта да дразнят родителите си. 36.7% от изследваните лица, посочват, че поне един път вече са преминавали през Детска педагогическа стая, а 18.3% от същите са преминали и през поне едно възпитателно дело.

Хипотеза 4.

Н 4. Юношите, които се отглеждат в семейства с двамата си родители, по-рядко биват обект на въвличане в нехарактерни за възрастта си дейности или парентификация.

- Що се касае до адекватно функциониращи семейства, статистическите данни потвърждават, че 19.8% от децата биват въвличени в нехарактерни дейности за възрастта, касаещи семейната структура. Заемане на страна на някой от родителите си, конфликт на лоялност, предпочитан родител и негативни чувства към другия. Не такъв е случаят по отношение на семействата, в които е налице домашно насилие – при тях над 92% от случаите говорим за заемане на страна на детето към единия от двамата си родители. В тези ситуации е налице настройване на юношата от единия родител към другия такъв. Тук обаче не говорим за конфликт на лоялност, тъй като се счита, че детето не изпитва еднакво топли чувства и към двамата си родители. Обикновено единия е очернен и „несъществуващ“ за детето. Това прави връзката между юношата и другия родител по-силна и скрепена, т.е двете страни имат „общ враг“. В тези ситуации обикновено детето се идентифицира в ролята на защитник или жертва, каквато роля всъщност заема и страдащия родител.

Хипотеза 5.

Н 5. Допуска се, че нефункционалните родители и рисковото поведение водят до детска тревожност и депресивни състояния.

- Проверката на Хипотеза 5 потвърди, че родителите, които системно изпитват емоционално напрежение или неудовлетвореност от живота, са по-често склонни да проявяват враждебно или неадекватно отношение към своите деца. Установи се, че децата в тези семейства, подобно на родителите си – изпитват тревожност и неудовлетвореност от себе си, вероятни причини водещи до покачване на тревожността и усещането за несправяне. Не е изненадващо, че много внимание се фокусира върху вероятността децата на депресирани родители сами да изпаднат в депресивни състояния.

Хипотеза 6.

Н 6. Допуска се, че парентификацията оказва съществено влияние в събитията сближаване, конкурентност, съперничество в семействата с повече от едно дете, както и на училищните постижения.

- Установи се, че възприетите ползи от парентификацията са силно свързани с качеството на отношенията между братя и сестри. Освен това качеството на връзките между братя и сестри също е положително свързано с нивото на самочувствие.

Текущото проучване не подкрепи предишните констатации, показващи, че „емоционалното родителство” е отрицателно свързано с училищните постижения, което е видимо и в изследванията на Каше и колектив (Chase et al., 1998; Siskowski, 2006; East, 2010). Липсата на този ефект може да произтича от характеристиките на представителната извадка от изследвани юноши (т.е. градски начин на живот и висок SES – социално – икономически статут). Първо, семейният SES в изследваната извадка е доста висок. Второ, средните резултати, постигнати в субскалите „емоционално родителство към родители” и „емоционално родителство към братя и сестри”, са ниски. Също така, емоционалното родителство към родителите има по-нисък диапазон от резултати в сравнение с други променливи за парентификацията. Следователно учениците, които участват в това проучване, може да са специфични и да идват от

семейства, където нивото на емоционална парентификация е значително ниско. От друга страна, нивото на емоционално родителство може да е било недостатъчно отчетено в тази извадка [напр. поради защитните механизми на подрастващите, целящи да представят положителен образ на родителя въпреки недостатъците му (вж. Schier et al., 2015)].

Въпросникът FRA установи, че няма доказателства, поемането на отговорност за домакинската работа или отговорността за грижа за братя и сестри да е свързана с психопатология или компромис на социалната компетентност в този контекст. Голяма част от авторите на проучваната литература не отделят особено внимание на инструменталната парентификация (напр. вижте Johnston, 1990; Koerner et al., 2004; Lehman & Koerner, 2002), или не са разграничили ясно инструменталната от емоционалната грижа (напр. вижте Godsall et al., 2004; Jurkovic et al., 2005). Въпреки това, макар и в противоречие с клиничната литература, моделът на констатациите от това проучване като цяло е в съответствие с този, докладван от Щайн и др. (1999), които откриват, че емоционалната, а не инструменталната грижа е по-ясно свързана с компромиса на психосоциалната адаптация. Резултатите от двете проучвания също са в съответствие с текущото изследване, като са открили непоследователни, квалифицирани взаимоотношения, включващи отговорност за домакинските задължения и психосоциалното приспособяване на децата (напр. вижте Grusec, Goodnow, & Cohen, 1996).

Заклучение III глава.

Дейностите, свързани с поемане на риск, са обичайна и необходима част от юношеството, поради повишената неврологична пластичност на мозъка, която го прави особено гъвкав и отзивчив към преживяванията, както и целта за развитие на такива дейности за подготовка на младежите за зряла възраст. Следователно „преустановяване на риска“ е приложимо само за онези нездравословни рискови поведения (напр. злоупотреба с вещества, незащитена сексуална активност), които могат да доведат до отрицателни здравни резултати (напр. болести, нежелана бременност, инфекции, предавани по полов път). Настоящото проучване на младежкото рисково поведение не отразява опита на юноши извън училище (напр. отпаднали, бездомни), много от които е по-вероятно да участват или са участвали в нездравословно рисково поведение.

Несъвместимо с очакванията, повишената възприемана родителска подкрепа не е свързана с намалено рисково поведение, дори сред тези юноши с високи нива на самоконтрол. Възможно обяснение е, че ниските нива на възприемана родителска подкрепа на юношите, особено на българските юноши, които обикновено са само едно дете или имат само един брат или сестра в семейството си, не са били абсолютно ниски и по този начин нямат очевидна разлика във въздействието върху рисковото поведение на подрастващите от тези по-високи нива на възприемана родителска подкрепа. Освен това, предполага се, че родителската подкрепа не е нито защитник, нито рисков фактор за поемането на риск от юноши, тъй като индивидите по време на юношеството наблягат повече на подкрепата от връстници, отколкото на родителската подкрепа. Периодът на юношеството е в преходния период от училищна възраст към млада възраст. През този период учениците постепенно прехвърлят основните си дейности от семейството към социалните институции като училища, класни стаи и младежки организации. През това време най-близката връзка с младежа е връстникът. При ниските нива на самоконтрол, обаче, по-ниската възприемана родителска подкрепа се свързва с по-рисково поведение в незначителна степен, вероятно защото и двата фактора могат да имат синергични ефекти и самоконтролът е по-силен предиктор за поведението на поемане на риск от юноши отколкото възприетата родителска подкрепа. Следователно, това предполага, че в юношеството не е достатъчно да се намали рисковото поведение само като се разчита на околната среда.

Принос:

1. На базата на осъществен литературен обзор са интерпретирани съвременни схващания за детско-родителските онтошения. Представени са исторически данни за малолетни и непълнолетни правонарушители в границата 13-18 годишна възраст, период от 2019 год, до 2021 год. съгласно възприетата методология, разделени на пол, възраст, населено място, пълно или непълно семейство.

2. На база използвания миграционен модул за калкулиране прогнозни стойности на покачване процентите на малолетни и непълнолетни правонарушители са калкулирани стойности, чрез които са изведени общи тенденции по отношение на рисковото поведение сред юношите в България.

3. Проведено е оригинално емпирично изследване със съставен авторски въпросник FRA (Family Relationships Assessment) за изучаване на процесите на парентификация в семейството.

Това бе доказано чрез използване на следните елементи и похвати:

1. Създаден е математически способ, използващ данните от проведената анкета и реални исторически данни, като са изведени общи коефициенти за всяко тримесечие от наблюдавания период.

2. Изведени са конкретни стойности за реален ръст на нарастване за брой души, които биха попаднали в групата на малолетни и непълнолетни рискови действия.

3. Обогатена е българската научна литература с превод на специфичната информация, относно процеса на парентификация.

4. Създаване на въпросник за преценка и оценка на влиянието на парентификацията върху проявата на рисково поведение в юношеска възраст FRA (Family Relationships Assessment). Въпросникът е подложен на два вида статистически софтуерен анализ, с оглед надеждността му за ползване в практиката.

5. Стартирана е работа по създаването на сборник с казуси в подкрепа на учителите по философия за 8-ми клас с психологически насочено съдържание и разглеждане на връзката родител-дете.

6. Проведено е проучване, което установи, че процесът на парентификация не е пряко обвързан с рисковото поведение в юношеска възраст. Възможно е обаче парентификацията да е една малка част от причините за подобно поведение, предвид установените слаби доверителни и емоционални връзки между родители и деца.

Списък с публикации

1. Ахмаджов, Л (2019). „КАК РОДИТЕЛИТЕ МОГАТ ДА ПОМОГНАТ НА ДЕЦАТА СИ ДА СЕ СПРАВЯТ С РАЗВОДА ИЛИ РАЗДЯЛАТА”; Балканско научно обозрение, ISSN print 2603-4867, ISSN online 2683-1082, Том 3 № 3 (5) 2019, (с.29-34).

2. Атмаджов, Л. (2019). „Рисково поведение в юношеството”; Сборник доклади, университетско издателство „Паисий Хилендарски”2019, ISBN 978-619-202-454-3,(с.520-527).
3. Атмаджов, Л. (2020). „ИМИГРАЦИЯ И АКУЛТУРАЦИЯ В ЮНОШЕСТВОТО”; Балканско научно обозрение, ISSN print 2603-4867, ISSN online 2683-1082, 2020 Том 4 № 1(7), (с.40-42).
4. Атмаджов, Л. (2020). „Семейството между частната наслада и обществения ред”, Балканско научно обозрение, ISSN print 2603-4867, ISSN online 2683-1082, Том 4 № 2 (8) 2020, (с.31-34).
5. Атмаджов, Л. (2020). „Нека това да си остане между нас”. Балканско научно обозрение, 2020, Том 4, №3 (9). ISSN Print:2603-4867, ISSN Online: 2683-1082, (с .33-36).
6. Атмаджов, Л. (2020). „Ранна полова идентификация”, Международна научна конференция, Велико Търново, 30 октомври 2020г. Издателство ПИК-2021. ISBN:978-954-736-261-1, (с. 75-83).
7. Атмаджов, Л. (2021). „СКРИТИТЕ ДЕЦА“, ОЦЕЛЕЛИ ОТ ХОЛОКОСТА. ТРАВМА И ТРАУР. РЕТРОСПЕКТИВНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ"; "СВ. Кирил и Методий" – Университетско издание; ISSN online – 2367-9549, ISSN print – 1314-2763, (с.184-198). Лиценз: CC BY- NC-ND; Библиотека „Диоген”.
8. Атмаджов, Л. (2021). „Неврологично развитие в юношеството и отражението му в поемането на риск”. Сборник доклади от десети студентски научен форум, I том. Пловдивски университетско издание. ISSN: 2738-8859, (с.65-73).